

‘Speel het spel met alles wat je hebt!’

Liturgie als interactief spel

Frank G. Bosman

Hij schreef een ‘kleine theologie van de videogames’ onder de titel *Spelen met God* (2018). En dan was er onlangs ook nog ‘Een kleine catechismus van de carnaval’, een interview in *Katholiek Nieuwsblad* (17 februari 2023), waarin hij knipoogjes werpt naar zijn eerder gepubliceerde boeken *God houdt wel van een geintje* (2012) en *De eeuwige nar* (2021). Zoveel is duidelijk: cultuurtheoloog Frank G. Bosman weet onderwerpen die tot de leefwereld van de modale spelende mens behoren op een pittige manier aan het kerkgebeuren te verbinden. Maar dat hij zijn vroomheid daarbij nooit verliest, bewijst hij vooral wanneer hij de liturgie duidt als een ‘heilig spel’.

Laatst was ik weer eens in de Lucaskerk in Den Bosch. Niet mijn eigen parochie, maar wel een kerk waar ik me thuis voel. Het gebouw is ontworpen door het architectenbureau Van der Laan, Hansen en van Hal, nadat in 1968 de eerste Lucaskerk instortte. Die eerste kerk was gebouwd door de beroemde dom Hans van der Laan, bekend van zijn Bossche School waarin spiritualiteit, somberheid en architectuur samengaan. De Lucaskerk heeft grijsbetonnen muren, grote houten banken en enkele schitterende fresco’s. Niet iedereen houdt er meteen van.

De Lucaskerk is gebouwd als een overdekte markthal waar mensen samenkomen en niet als een basiliek of een zaal. Het is de stijl die je ook in het klooster van Mamelis (abdij Sint-Benedictusberg) tegenkomt: stevig, groot, sober maar met veel lichtinval. Decennia geleden ging ik er als kleine jongen, samen met mijn vader, naartoe. Mijn vader was oblaat in Mamelis, leken-benedictijn. Ik mocht er graag komen. Nu kom ik er niet meer zo vaak, zeker niet nu mijn vader enkele jaren geleden overleden is. Dat komt vanzelf wel weer. Die dingen kosten nu eenmaal tijd. En wie nu vraagt hoe die vader ook alweer heette, zal ik antwoorden: ‘Mijn vader was degene die mij zijn naam gaf.’

Cultuurtheoloog Frank G. Bosman als gitarist-begeleider in de Lucaskerk van Den Bosch, 16 mei 2001.

Vandaag de *gospelzwier*, gisteren het *Roomsche bad*

Terug naar de Lucaskerk in Den Bosch. Enige tijd geleden had ik er een gospelkoor uitgenodigd om de zondagse liturgie op te fleuren. De sfeervolle sound van de gospelliederen stond in fel contrast met de a-capellagezangen van de gregoriaanse mis. Fraai om zo de reikwijdte en het absorptievermogen van de katholieke traditie en liturgie te zien: als iedereen een beetje inschikt, past er zoveel goeds en moois in Gods huis. Natuurlijk waren de koorleden van tevoren een beetje zenuwachtig. Liturgie is natuurlijk geen concert, maar leg dat de zenuwen maar eens uit. Ik kan er als amateurkerkmusicus en -zanger over meepraten.

Ineens dook achter mij – de eucharistieviering was nog niet begonnen – een medeparochiaan op. Met grote ogen en een dikke stem van de emotie siste zij mij toe: ‘Kan je die lui niet zeggen wat zachter te praten, zo kan ik toch niet bidden!’ En weg was ze. Ik keek haar na, maar mijn ogen zagen haar al niet meer.

Als in een droom was ik weer dat kleine jongetje in de Jacobus de Meerdere-kerk in Den Haag of in de Petrus- en Pauluskerk van Leidschendam. Ik heb een gelukkige jeugd gehad, dat moet gezegd, en dat halve monniksleven dat ik tot mijn achttiende heb geleefd, verstoorde dat geluk geenszins. Mijn jeugd was vol kerkgangen, Marialof, rozenkransen, relikwieën en bedevaarten. En hoewel mijn geloof nu anders is als dat van mijn jeugd – wie kan het tegendeel beweren? – ben ik mijn ouders dankbaar voor dit *Roomsche bad*. De ontzaglijke schoonheid en wijsheid van de christelijke traditie, kunst en mythologie zijn mij zo vertrouwd en eigen dat ik ze overal kan herkennen. Het heeft mij mijn academische specialisatie opgeleverd: die van cultuurtheoloog, de onafgebroken zoektocht naar de verborgen God van Golgotha in een wereld die Hem niet meer herkennen kan.

Lachen in de kerk

In die kerken van mijn jeugd nam liturgie een belangrijke plaats in. En hoewel mijn ouders zeker geen traditionalisten waren, verkozen ze een liturgie met

Het interieur van de Lucaskerk in Den Bosch ademt sereniteit en dynamiek tegelijk. © foto: Chris Booms.

Latijnse gezangen, en liefst langer dan anderhalf uur. Stil zitten en stil zijn was dan wel geen rigide verplichting, maar het werd toch bijzonder op prijs gesteld. Praten in de kerk mocht – zo ervoer ik – alleen in noodgevallen. Grapjes werden niet gemaakt. Niet dat iemand me dat uitlegde, maar dat begreep je toch meteen. De God van Jakobus, Petrus en Paulus was geen God van lachebekjes of versgetapte moppen. Niet dat mijn ouders niet konden lachen, wel integendeel, maar in de kerk was dat uit den boze. Soms waren er vreemden in onze oude kerken, gastkoren van allerlei snit. Die werden natuurlijk goed in de gaten gehouden en meestal was er ook wat op hen aan te merken. Ze praatten natuurlijk. Met elkaar. En ze lachten. Hoorbaar. Nee, dat was niet de bedoeling. Dat kon ik aflezen van het zwijgende gezicht van mijn ouders.

Terug naar de Lucaskerk in Den Bosch. Voor de boze dame in kwestie is de kerk geen marktplein, zoals dom Van der Laan dat bedoelde. Voor haar is de kerk een serene plek van stilte, eerbied en aandacht, waar het ruizen van de rokken en het geklik van de muntjes in de kaarsenbak het enige is dat hoorbaar mag zijn. Grapjes maak je niet. En als je die wilt maken, doe je dat maar buiten. Liturgie is geen spelletje. Speels gaat het er zelden aan toe in de christelijke kerken van het Westen. Liturgie is een ernstige zaak, zo lijken gelovigen onderling te hebben afgesproken.

Paus Franciscus – zelf afkomstig uit een land waar de lach veel meer voor in de mond ligt – verbaasde zich er al eerder over: als gelovigen uit de kerk komen, lijken ze meer op mensen die een uitvaart hebben meegemaakt, dan

op feestgangers van een bruiloft. En dat laatste is toch wat de eucharistie behoort te zijn: het bruiloftsmaal van het Lam. Niemand weet precies wat dat betekent, maar je wilt er zeker bij zijn.

Het deed me nadenken over kerk en liturgie, over spel en ernst, over God en grapjes. En het viel me op dat liturgie, begrepen als een min of meer coherente verzameling van publieke rituelen en gebeden, meerdere dingen tegelijk kan zijn. Een steen des aanstoots in de eerste plaats. De 'steen' ploft pardoes tussen de stilte-eisers en de grapjesmakers en tussen de nabidders en napraters, maar ook tussen de volgelingen van Trente en die van Vaticanum II. Te vaak is liturgie het strijdtoneel tussen botsende kerkpolitieke agenda's en tussen concurrerende opvattingen over liederen van Huub Oosterhuis of over vrouwelijke pastorale werkers die de preekstoel beklimmen. Het is buitenkant, zult u zeggen, details die eigenlijk niet ter zake zijn. En gelijk heeft u, maar de praktijk is grillig.

Liturgie als verhaal

Liturgie is ook een verhaal. Of het nu gaat om vesperdiensten, Marialof, eucharistievieringen, gebedsvieringen, rozenkransgebeden in de kerk, een doopsel, een huwelijk of een vormsel, er wordt altijd een verhaal verteld, of eigenlijk meerdere verhalen. Het kan gaan om het verhaal van een jonge vrouw die hoort dat ze de moeder van de Verlosser gaat worden. Ze zegt wel 'ja', maar zij weet (nog) niet waarop precies. Wij weten beter: meer dan dertig jaar later zal ze onder het kruis van haar zoon komen te staan. Vaak gaat het over een dichter uit het oude Israël die zijn God dankt voor het brood op zijn bord, het dak boven zijn hoofd, het feestmaal waar hij mag aanschuiven.

Diezelfde dichter vertelt overigens ook wel eens duistere verhalen: over de dood van zijn vijanden, door God zelf vernietigd. Ook dat verhaal hoort erbij. Soms gaat het ook over een man die zegt zijn leven te willen geven voor zijn beste vriend, maar die – als het erop aankomt – glashard ontkent ook maar iets met hem te maken te hebben. De bijbelvaste gelovige herkent hier natuurlijk Petrus in: de Lambik onder de nieuwtestamentische heiligen. In hen beiden, Lambik en Petrus, zijn alle menselijke eigenschappen verenigd, zowel de goede als de slechte. Daarom klinken hun verhalen ons altijd als muziek in de oren: we horen ons eigen leven erin terug.

Vooraf in de paasnacht wordt dat verhaal in alle breedte neergelegd. Niet elke kerkganger of kerkgemeenschap heeft er de liturgische puf voor, maar de Roomsche liturgie kent maar liefst negen schriftlezingen tijdens de paaswake. Dat negental lijkt bijna te veel voor een maximaal twee uur durende viering op zaterdagavond, die niet te laat mag beginnen vanwege de kleintjes, maar ook niet te vroeg om het binnendragen van de paaskaars in een duistere kerk nog enige geloofwaardigheid te geven. (De liturgie is immers ook performance, maar daar kom ik zo nog over te spreken.) Dat negental is echter veel beter te behappen als je bedenkt wat de oorspronkelijke context was: de lezingen kwamen er gedurende de hele lengte van de volledige nacht. Waken bij het graf,

Tijdens de paaswake in de Lucaskerk in Den Bosch, april 2022. Bron: frankgbosman.wordpress.com.

verdrietig zijn om de dood van de Grote Koning, bang afwachten wat er komen gaat, en toch hopen op datgene wat beloofd is. Dan helpen die negen lezingen om wakker te blijven en gefocust.

De negen lezingen presenteren de geschiedenis van de mensheid en in het bijzonder dat van het volk Israël. Het Grote Verhaal is een verhaal dat alle andere verhalen overbodig maakt. Het is de moeder van alle verhalen. Het is ons verhaal. Van ons allemaal. Het Grote Verhaal begint bij de schepping van hemel en aarde en alles wat erop groeit en bloeit. Wie deze lange passage uit Genesis letterlijk neemt, verliest zijn blik op de diepere betekenis van het verhaal: de mensheid, de aarde, de Melkweg, het universum zijn niet het product van toevalligheden, geproduceerd door een zinloos en zielloos noodlot; we zijn gewenst, we zijn gekend, ons leven heeft zin en er rust zegen op. Ook als we dat niet meer kunnen herkennen. Het Grote Verhaal van de paaswake neemt ons verder mee in wat de christenheid de ‘heilsgeschiedenis’ is gaan noemen: de uittocht uit Egypte, de messiaanse visioenen van Jesaja en Ezechiël, het loflied van Baruch op Gods goedheid, Paulus’ uitleg van de betekenis van de verrijzenis en uiteindelijk de verrijzenis zelf. Het is een oud verhaal, waar iedere mens zijn eigen leven in kan herkennen en invoegen.

Liturgie als gesprek

Liturgie is ook een gesprek, zij het een bijzonder soort gesprek. Het is een gesprek tussen God en zijn volk. In de liturgie zijn we voortdurend tegen God aan het praten. We noemen Hem (Haar?) Vader of Moeder, die de wereld geschapen heeft. We roepen de Messias aan als Zoon of als de Verrezene die de wereld heeft verlost. We belijden de Geest die de wereld en onszelf aan het

voltooien is. We zijn dankbaar voor alles wat we hebben ontvangen, vaak ook onverdiend: de aandacht van vrienden, de omarming van een geliefde, onze gezondheid van lichaam en geest, het voedsel op onze tafel dat we delen met onze gasten, een baan die in ons levensonderhoud voorziet, we zijn er dankbaar voor in de liturgie. Daarom gebruiken we ook zo graag het woord ‘vieren’ voor wat we in de liturgie doen.

We klagen ook onze noden die vaak talrijk zijn en diep begraven in onze ziel. Voor het kind dat nooit een naam heeft gekregen. Voor een lijf dat het elke dag een klein beetje meer laat afweten. Voor de ouder die stram en alleen is overleden. Voor de echtgenoot die veel te vroeg is heengegaan. Voor de job die maar niet komen wil. Voor het kind dat maar niet ontvangen wordt. Voor de eenzaamheid die maar niet wijken wil. Voor de stemmen in je hoofd, die maar niet zwijgen willen. Voor de angst voor de dood.

Het gesprek van de liturgie kan soms wat eenzijdig lijken, dat is zeker waar. God heeft zelden de behoefte zich direct vanaf het altaar of het kruisbeeld bij ons te melden. Ik sluit de mogelijkheid echter niet uit. Er zijn verhalen van heiligen en zondaars over pratende kruisbeelden, wenende Madonnabeelden of bloedende hosties. En hoewel in deze tijd van empirisch vermogen het geloof in dit soort wonderen moeilijk wordt, behoud ik mij gaarne het recht voor de mogelijkheid open te houden dat het wellicht toch allemaal echt is.

Maar voor een gewone sterveling als ik, is dat alles niet weggelegd. Het kruisbeeld zwijgt, evenals de hostie. God houdt een lange stilleretraite en ik zit er middenin. Toch hoor ik Haar (mag het even in de vrouwelijke vorm?) ook spreken. Ik hoor Haar spreken in de oude teksten, waarin mensen zoals u en ik woorden hebben gegeven aan hoe God in hun leven bezig is geweest. Ik zie Haar in de sacrale handelingen: brood en wijn die worden gebroken en rondgegeven, en waarom ook niet in de vingers van de oude vrouw waarlangs ontelbare keren de rozenkrans is gegleden. Ik hoor Haar murmelen in de gezangen, ik voel Haar antwoorden in de vredeskus die wij elkaar geven, ik proef Haar in de koffie-van-matige-kwaliteit die wij voor elkaar zetten. En soms, heel soms, hoor ik Haar spreken. Niet in woorden, maar in het pulseren van mijn bloed.

Ach, u weet wellicht hoe dat gaat. Zin om naar de mis te gaan, is niet voor elke gelovige een vanzelfsprekendheid. De kerkgang is voor mij ook dikwijls een sleepgang, waarbij mijn geliefde en ik elkaar aan de haren naar het kerkgebouw moeten slepen. Vergeleken met exotische vakanties naar oorden met onuitsprekbare namen, met de collectieve *high* van een popconcert van de zanger-met-de-mooie-ogen, met de *thrill* van een parachute-sprong, is de liturgie, in zijn zondagse of andere vorm, vaak maar een bijzondere saaie bedoening.

En toch..., soms hoor ik Haar spreken, in een taal die alleen ik kan verstaan. Zoals ook alleen u het uwe kunt verstaan. Ze borrelt in je bloed, suist in je oren, mompelt in je achterhoofd. Als de wereld wegzakt met zijn kortetermijn-visies, als de voorganger en zijn minder dan middelmatige preek

wegsterft tot een negeerbaar achtergrondgeluidje, als het mooie maar niet heel bijzondere kerkgebouw verdwijnt voor je geestesoog om plaats te maken voor een punt dat heel het universum omvat, ja dan hoor je Haar antwoorden in een oneindig durende seconde.

God antwoordt in ons gesprek dat liturgie is. Niet zo vaak als we zouden willen. Niet zo hard en duidelijk als wij wenselijk achten. Vaak zijn we er zelf ook te doof voor. Zij antwoordt in het ritselen van de bladeren van de boekjes, in het kuchen en niezen van de medegelovigen, in het brabbelen van een kind dat over de altaartreden kruipt voor het door zijn vader wordt opgetild. De Schrift zegt niet voor niets: wie oren heeft, hore!

Liturgie als toneelstuk

Liturgie is ook een toneelstuk, een performance, een uitvoering. Bij sommige protestantse denominaties moet je daarvoor wat scherper kijken dan bij de gemiddelde katholieke viering waarin van het toneelspelen geen geheim wordt gemaakt. Maar ook de dominees kunnen het spelen niet laten: dat begint al bij de hand van de ouderling aan het begin van de viering. En zodra het toneel begonnen is, kan niemand het meer stoppen.

De liturgie is een heilig toneelstuk, maar niettemin een toneelstuk. De liturgie kent trouwens een uitgebreid script met aanwijzingen voor de toneelspelers. En natuurlijk kan je, in overleg, van het script afwijken, maar nooit al te veel. Dat zou onrust wekken. De toneelspelers zijn zich ook van hun

Altaarwijding door bisschop Gerard de Korte in de Christus Koningkerk van Veldhoven, 2 oktober 2022.
© foto: Juan Vrijdag.

rollen bewust. Ze zijn gekleed in kleren die hun rollen zichtbaar maken: de misdienaars en acolieten in hun togen en superplies, de pastoraal werker in zijn of haar albe en insigne, de diaken en priester in hun dalmatiek of kazui-fel, de bisschop met zijn mijter. Maar ook lectoren, kosters, ouders van de kinderwoorddienst, collectanten en regelneven hebben hun eigen plek.

Denk ook aan de attributen die de gemiddelde katholieke liturgie kent: bel-letjes om te luiden, wierook uit vaten die gemaakt zijn om ermee te zwaaien, wijwater om te sprenkelen, kaarsen om aan te steken, olie om te zalven. En denk ook aan alle handelingen die we zo vanzelfsprekend uitvoeren: handen om op te leggen of de hostie te ontvangen, armen om te omhelzen, knieën om te knielen, ruggen om te buigen, hoofden om te knikken, monden om te beamen en te zingen.

En daar zijn de spelers dan ook vaak aan gehecht. Sommige spelers zelfs zo erg dat ze met hun rol vergroeid zijn. Priesters en diakens lopen dat risico, maar ook kosters en collectanten: je kan zoveel van je rol houden dan je niet meer ziet dat het slechts een rol is. En wie niet meer beseft dat het om een (verwisselbare) rol gaat, wordt stijf en stram in lijf en hoofd. Afwijken van het script wordt dan een zonde, een gemiste handeling een ergernis, wisselen van rollen een godslastering, aanpassen van *props* en rekwisieten een zaak van maandenlange, verhitte vergaderingen.

Liturgie als spel

Ik was ook zo een scherpslijper, moet ik eerlijk bekennen. Zeker toen ik nog misdienaar en acoliet was in de Jacobus de Meerdere in Den Haag en de Petrus- en Pauluskerk in Leidschendam. Liturgie was voor mij geen spel, maar diepe ernst. Die ernst, die zeker niet ongepast is, perste ongemerkt de luchtigheid en lichtheid eruit, die nochtans een heilig spel ook kenmerken. Te vaak was ik bij liturgieën aanwezig met het schijnbaar enige doel de ‘heilige’ actoren zo kritisch mogelijk in de gaten te houden. Ik was een liturgisch recensent en nog een slechte ook. Ook toen ik dat ene jaar op het Grootseminarie in Den Bosch zat – denkende dat ik priester moest worden – heb ik met mijn medeseminaristen te vaak lopen zoeken naar dat ene foutje van onze collega-van-dienst. We waren allemaal liturgische recensenten van het slechte allooi.

Ik denk dat ik die reflex ontwikkelde omdat ik wel begreep dat liturgie een toneelstuk is – serieus als een *Matthäuspassion*. Maar wat ik niet begreep, is dat het ook een spel is. Liturgie is een heilig spel dat liefst met heilig vuur gespeeld wordt, maar een spel niettemin. Wie een spel binnenstapt, doet dat vrijwillig. Niemand dwingt ons te gaan voetballen of Monopoly te spelen. We doen dat graag en met plezier. We associëren spelen en spelletjes met vrijheid, vrije tijd, plezier en spanning. Spelen is voor ons het tegenovergestelde van het ‘echte’ leven met werk, geld verdienen, hypotheek betalen, verzekeringen afsluiten, deelnemen aan het verkeer.

Wie gaat spelen, stapt vrijwillig een bijzondere ruimte in, een ‘magische cirkel’ zoals de Nederlandse ‘ludicus’ Johan Huizinga dat noemde. Die cirkel

zit vooral in ons hoofd, maar is vaak ook afgebakend. Als we thuis Monopoly spelen, zitten we in een letterlijke cirkel om de tafel. En voor zolang het spel duurt, is dat onze wereld. Als we naar het voetbalstadion gaan – om zelf te spelen of om aan te moedigen – dan is dat speelveld onze wereld. Als we ons overgeven aan het troefspel klaverjassen, bestaat de wereld daarbuiten even niet. Natuurlijk is die er nog wel, dat weten we, maar ze speelt even geen rol. We zijn gefocust op het spel, het spel dat de enige werkelijkheid is geworden.

Die magische cirkel zorgt er ook voor dat een spel zich altijd binnen een bepaalde tijd en ruimte afspeelt. Liturgie kan je natuurlijk overal vieren – een huiskamer of een weiland voldoen ook keurig – maar een kerkgebouw is erop ingericht. En elke ruimte waar je liturgie viert/speelt, wordt dan ook een gewijde ruimte: de bomen fungeren als dak, de keukentafel als altaar. Het liturgisch spel zorgt verder voor focus en aandacht: we spelen het spel nu, niet gisteren of morgen. Spel bestaat altijd in het moment. En als dat moment voorbij is, is het spel ook over en uit.

Een spel heeft ook regels. Sterker nog, een spel zonder regels kan niet gespeeld worden. Zonder buitenspel is van voetbal geen sprake. Zonder troef geen klaverjassen. Zonder dobbelsteen geen Monopoly. Daarom hebben we ook zo'n hekel aan valsspelers: ze vernietigen de magische cirkel die we betrokken hebben. Valsspelers hebben dan ook maar één plek: buiten de cirkel van het spel, ze zijn immers spelbedervers. Ook de kerkelijke liturgie kent die regels: de volgorde van gebeden, de toon waarop de schriftlezingen worden voorgedragen, de plek van brood en wijn op het altaar, de richting waarin gebeden worden, de momenten waarop de gelovigen zitten of staan, enzovoort.

We volgen die liturgische spelregels vrijwillig. Maar die vrijwilligheid betekent tegelijkertijd – heel paradoxaal! – dat de regels bindend zijn. Ze zijn des

te meer bindend omdat we ze vrijwillig hebben aanvaard. Als we regels krijgen opgelegd, dan verzetten we ons ertegen. Niemand vindt het leuk te horen wat hij of zij moet doen. Maar omdat het verblijf in de magische cirkel vrijwillig is, worden de regels steviger. Nergens hebben we in de kerk dan ook met meer gevoeligheden te maken dan tijdens de liturgie. Hoeveel de pastoraal werker verdient, vindt niemand interessant. Hoeveel kaarsen er worden opgestookt per maand zal iedereen een zorg zijn. Wie het geld voor de verwarming ophoest, kan ook niemand iets schelen. Maar dat er ineens tweemaal gebeld wordt bij de consecratie in plaats van driemaal, dat zorgt voor diepe onrust en heftige koffiegesprekken.

De liturgie is ten slotte ook een spel omdat het spel zichzelf als doel heeft. Dat kenmerkt een spel nu eenmaal. Voetballen heeft geen enkel ander doel dan voetbal, hoewel de commercialiteit in het professionele circuit met zijn miljoenensalarissen daar het zicht wat op heeft vertroebeld. Het klaverjassen aan de keukentafel heeft geen enkel ander doel dan het samen genieten van een vrijwillig binnengekomen magische cirkel. Zo is het ook met de liturgie: we spelen de liturgie niet om er beter van te worden, niet om er rijker van te worden, niet om onze gebeden te laten verhoren, niet om gezien en in aanzien te zijn – hoewel dat alles kan meespelen – maar uiteindelijk omdat het spelen zelf zo belangrijk is, zeg maar: het enige dat werkelijk telt.

Liturgie is een heilig verhaal, een heel intiem maar soms schijnbaar eenzijdig gesprek, een geoliede en geliefde performance, een zelfgekozen sacraal spel. Speel het spel met alles wat je hebt. Liefst ietwat lichtvoetig, ook als de setting solemneel oogt en de stemmen plechtig klinken. Dat doet het spel zelf ook.

Frank G. Bosman is cultuurtheoloog, werkzaam aan de Tilburg School of Catholic Theology. In 2011 werd hij tijdens de eerste Nacht van de Theologie uitgeroepen tot 'meest spraakmakende theoloog van Nederland'. Van zijn hand verscheen onder meer de tetralogie (een serie van vier 'kleine theologieën') *God houdt wel van een geintje* (2013), *God houdt van seks* (2015), *God heeft ook een fiets* (2016) en *Spelen met God* (2018).

